

The Instances of Khums Allocation in Verse 41 of the al-Anfal Chapter: A Comparative Interpretation of Tabataba'ii and Sadeqi Tehrani*

Mohammad Reza Shah Sanaiee¹ , Abbas Sharifi² , and Mohsen Karimian Seychani³

¹ Assistant Professor, Faculty of Quran and Hadith Sciences, Shahid Mahallati Institute of Higher Education, Qom, Iran. Email: mohammadshahsanaiee@gmail.com

² Assistant Professor, Faculty of Quran and Hadith Sciences, Shahid Mahallati Institute of Higher Education, Qom, Iran (**corresponding author**). Email: sharifi.abbas22@gmail.com

³ Independent Researcher, Isfahan, Iran. Email: mok1627@gmail.com

Abstract

In verse 41 of the al-Anfal Chapter, the instances of khums allocation are mentioned: three shares are designated for God, the Messenger, and the near relatives, while the other three shares are for the needy, orphans, and stranded travelers. An examination of recent Shiite exegeses regarding the intended meaning of the needy, orphans, and stranded travelers reveals differing opinions among the exegetes such that some consider the allocation of half the khums exclusively to the impoverished Bani Hashim as a misinterpretation of the verse, arguing that in addition to fostering a perception of discrimination against other needy people, this view contradicts other Quranic verses and certain narrations. Given that this interpretive disagreement can significantly impact the rulings related to khums, this study aims to evaluate the arguments of two later exegetes, Tabataba'ii and Sadeqi Tehrani, through a comparative analysis. The findings of the research indicate that Tabataba'ii's arguments, relying on Verse five of the al-Ahzab Chapter to establish the lineage of the *sādāt* and the "*Awsākh*" narrations to prove the specification of khums to the *sādāt* in order to preserve their dignity, lack sufficient strength, and Sadeqi Tehrani's arguments proving that the categories of the needy, orphans, and stranded travelers are not exclusive to the *sādāt* are stronger.

Keywords: al-Anfal: 41, the verse of khums, instances of khums allocation, zakat, *sādāt*

Research Article

* Received 21 December 2024; Received in revised form 5 March 2025; Accepted 11 May 2025; Published online 28 May 2025

Cite this article: Shah Sanaiee, M. R., Sharifi, A. & Karimian Seychani, M. (2025). The Instances of Khums Allocation in Verse 41 of the al-Anfal Chapter: A Comparative Interpretation of Tabataba'ii and Sadeqi Tehrani. *Comparative Interpretation Research*, 11(1), 23-52. <https://doi.org/10.22091/ptt.2025.12209.2428>

Publisher: University of Qom

© The Author(s)

Introduction

One of the verses that have been subject to varying understandings and interpretations due to differences in exegetical foundations and approaches is verse 41 of the al-Anfal Chapter, commonly known as the “Verse of Khums.” This verse addresses the subject of khums (the one-fifth levy) and its designated allocations:

Know that whatever thing you may come by, a fifth of it is for Allah and the Apostle, for the relatives and the orphans, for the needy and the traveller, if you have faith in Allah and what We sent down to Our servant on the Day of Separation, the day when the two hosts met; and Allah has power over all things.

Among the disputed aspects in the interpretation of this verse are the instances of khums allocation. An examination of Shiite exegetical opinions from the fifth Islamic century to the present reveals that the orphans, needy, and stranded travelers refer specifically to the *sādāt* (those who trace their lineage through their father to Hashim, the grandfather of the Prophet). However, among later exegetes, some can be found who have presented opposing views, considering this interpretation a form of discrimination and injustice. Given that this interpretive disagreement is not merely theoretical but could significantly impact even the jurisprudential rulings related to khums, the present study aims to conduct a comparative evaluation of the views of two exegetes, Tabatabaii and Sadeqi Tehrani, given their scholarly and exegetic position in *Tafsīr al-Mizān* (as a representative of the mainstream view) and in *Tafsīr al-Furqān* (as a representative of the view opposing the mainstream one) respectively as well as the similarity in their exegetic methods (Quran, sunnah, and reason).

The Views of Tabatabaii and Sadeqi Tehrani on the Allocation of Khums

Tabatabaii’s View on the Allocation of Khums

The Meaning of “*Dhīl Qurbā*”: Tabatabaii (1982) considers “*dhīl qurbā*” (near relatives) to refer to a specific number of the kin of the infallible Imam (AS) as the successor of the Messenger of God. He holds that three shares of the khums, two shares belonging to God and His Messenger, and one share to the Imam himself, are allocated to them (1982, vol. 9, pp. 103–104).

The Meaning of the Orphans, Needy, and Stranded Travelers: Tabatabaii (1982) interprets orphans, needy, and stranded travelers as referring specifically to the Prophet’s (PBUH) relatives, defining kinship as patrilineal descent from Abd al-Muṭṭalib. He considers the narrations transmitted from the Imams (AS)—which state that khums is exclusively allocated to God, the Messenger, the Imam from the Ahlulbayt, and the orphans, needy, and stranded travelers among the *sādāt*, and is not given to others—as *mutawātīr* (mass-transmitted). He explains this exclusivity as a means of respecting the Prophet (PBUH) and his lineage, so that while they are prohibited from receiving zakat

, which is tainted by people's hands, they may instead sustain themselves through khums (1982, vol. 9, pp. 103–104).

Sadeqi Tehrani's View on the Allocation of Khums

The Meaning of "*Dhīl Qurbā*": According to Sadeqi Tehrani (2009), the instances of khums allocation are divided into two categories: The first category comprises three shares (Allah, the Messenger, and the close relatives), where *dhīl qurbā* refers to those closest to the Prophet (PBUH) among all Muslims. Which is limited in two dimensions, genealogical (*nasabī*) and spiritual/moral distinction (*ḥasabī*), to the other thirteen Infallibles, and beyond their blood relation, they are also the closest to the Messenger of God (PBUH) in embodying the spiritual aspect of his mission. The first portion of these three shares must be expended in the path of calling toward God, the second portion for fostering devotion to the prophetic mission, and the final portion should be spent to facilitate access to the gates of the Prophet's knowledge, whose guardians are the infallible protectors of the apostleship, namely the Infallible Imams and Lady Fatimah (AS). In summary, these three portions must be utilized for the elevation of the spirituality and faith of the Muslims. According to Sadeqi Tehrani, during the occultation of the Infallible Imam (AS), these first three shares must be placed under the authority of a qualified Islamic ruler (vol. 2, p. 289).

The Meaning of Orphans, Needy, and Stranded Travelers. Sadeqi Tehrani (2009) has extended the scope of the second portion of the khums share and considers it to include all orphans, the needy, and stranded travelers. He rejects restricting it exclusively to the orphans, needy, and stranded travelers among the descendants of the Prophet (*sādāt*) for the following reasons: the comprehensive definite articles, *alif* and *lām*, in "*al-yatāmā*" (the orphans) and "*al-masākīn*" (the needy), the incompatibility with divine justice, contradiction with the absence of material compensation for the prophetic mission, problems in the basis for determining *sādāt*, and the weakness of the narrations stating that charity/zakat is the impurity of people's hands (2009, vol. 2, pp. 234-287; see also Sadeqi Tehrani, 1986, vol. 12, pp. 216-241).

Points of Agreement and Disagreement Between the Two Exegetes

Points of Agreement

Both exegetes agree that the term "*dhīl qurbā*" refers exclusively to the Infallible Imams (AS), who, in addition to their own share as close kin, also have authority over the shares of God and the Messenger for the purpose of promoting the religion.

Points of Disagreement

Tabataba'i considers the three secondary shares mentioned in the verse (the needy, orphans, and stranded travelers) to refer specifically to the *sādāt*, whom he defines as those who trace their patrilineal descent to Hashim, the grandfather of God's Messenger (PBUH). Relying on the narrations stating "charity/zakat is the impurity of people's hands," he maintains that khums substitutes zakat for the *sādāt* in order to preserve their dignity.

In contrast, Sadeqi Tehrani, by weakening the reliability of these impurity narrations, considers the restriction of khums to the *sādāt* incorrect and interprets the three secondary shares in the verse as applying to the needy, orphans, and stranded travelers in general. Furthermore, he also rejects the prohibition of zakat for the *sādāt*, counting it as permissible for all the needy, etc., whether *sādāt* or non-*sādāt*.

Conclusion

A comparative examination of the exegetical views of Tabataba'ii and Sadeqi Tehrani regarding the instances of khums allocation in verse 41 of the al-Anfal Chapter reveals numerous points of agreement and disagreement. Both interpreters consider "*dhīl qurbā*" (close kin) to refer to the Infallible Imams (AS), who, in addition to their own share as close kin, also have authority over the two shares belonging to God and His Messenger for the propagation of the religion. The point of divergence between them lies in the interpretation of the three remaining shares (the orphans, the needy, and the stranded travelers).

References

- Holy Quran*. (2004). (H. Ansariyan, Trans.). Usweh.
- Ayyashi, M. (1960). *Tafsir 'Ayyashi*. Maktabat al-Ilmiyyah al-Islamiyyah. [In Arabic].
- Haqqi Brusawi, I. (1725). *Tafsir ruh al-bayan*. Dar al-Fikr. [In Arabic].
- Iravani, J. (2022). Response to the false and specious argument of injustice of khums rulings. *Jurisprudence of Worship Doctrines*, 3(4), 7-34. <https://doi.org/10.30513/jwd.2023.5260.1152>. [In Persian].
- Kulayni, M. (1987). *Al-Kafi*. Dar al-Kutub al-Islamiyyah. [In Arabic].
- Makarem Shirazi, N. (1992). *Tafsir namoonah*. Dar al-Kutub al-Islamiyyah. [In Persian].
- Sadeqi Tehrani, M. (1986). *Al-Furqan fi tafsir al-Qur'an bi-l-Qur'an wa al-sunnah*. Farhang-i Islami. [In Arabic].
- Sadeqi Tehrani, M. (2009). *Tarjuman-i furqan: Tafsir-i mukhtasar-i Qur'an-i karim*. Shukraneh. [In Persian].
- Sharifi, A., Shah Sanaiee, M., & Esmaili Zadeh, A. (2024). Documentary investigation and brokering of the narrations "zakat is the dirt on people's hands." *Studies on Understanding Hadith*, 10(2), 89-108. <https://doi.org/10.30479/mfh.2024.19531.2319>. [In Persian].
- Tabataba'ii, M. H. (1996). *Al-Mizan fi tafsir al-Qur'an*. Jamiat al-Modarresin. [In Arabic].

موارد مصرف خمس در آیه ۴۱ سوره انفال: تفسیر تطبیقی طباطبایی و صادقی تهرانی*

محمدرضا شاه سنائی^۱ ID، عباس شریفی^۲ ID، و محسن کریمیان سیچانی^۳ ID

^۱ استادیار، گروه علوم قرآن و حدیث، مجتمع آموزش عالی شهید محلاتی، قم، ایران. رایانامه:

mohammadshahsanaiee@gmail.com

^۲ استادیار، گروه علوم قرآن و حدیث، مجتمع آموزش عالی شهید محلاتی، قم، ایران (نویسنده مسئول). رایانامه:

Sharifi.abbas22@gmail.com

^۳ پژوهشگر مستقل، اصفهان، ایران. رایانامه: mok1627@gmail.com

چکیده

در آیه ۴۱ سوره انفال، موارد مصرف خمس آمده است که سه سهم از آن خدا، رسول و ذی القربی و سه سهم نیز از آن فقیران، یتیمان و درراه‌ماندگان بیان شده است. بررسی تفاسیر متأخر شیعه در بیان منظور از فقیران، یتیمان و درراه‌ماندگان حکایت از اختلاف نظر بین مفسران دارد، به‌گونه‌ای که برخی اختصاص نیمی از خمس به نیازمندان بنی‌هاشم را برداشتی نادرست از آیه تلقی نموده که افزون‌بر ایجاد ذهنیت تبعیض نسبت به سایر نیازمندان، با سایر آیات قرآن و برخی از روایات در تضاد است. با توجه به اینکه این اختلاف نظر تفسیری می‌تواند تأثیر بسزایی در احکام مرتبط با خمس بگذارد، این پژوهش برآن است تا با تطبیق نظرات دو مفسر متأخر، طباطبایی و صادقی تهرانی، استدلال آنان را ارزیابی کند. یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که استدلال‌های طباطبایی در استناد به آیه ۵ احزاب در اثبات نسب سادات، و روایات «اوساخ» در اثبات اختصاص خمس به سادات برای حفظ کرامت ایشان فاقد استواری لازم بوده و استدلال‌های صادقی تهرانی در اثبات عدم اختصاص فقیران، یتیمان و در راه‌ماندگان به سادات از استحکام بیشتری برخوردار است.

کلیدواژگان: انفال: ۴۱، آیه خمس، موارد مصرف خمس، زکات، سادات

مقاله پژوهشی

* دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۱۱ | بازنگری: ۱۴۰۳/۱۲/۱۵ | پذیرش: ۱۴۰۴/۰۲/۲۱ | انتشار برخط: ۱۴۰۴/۰۳/۰۷

استناد: شاه‌سنائی، محمدرضا؛ شریفی، عباس؛ و کریمیان سیچانی، محسن. (۱۴۰۴). موارد مصرف خمس در آیه ۴۱ سوره

انفال: تفسیر تطبیقی طباطبایی و صادقی تهرانی. پژوهش‌های تفسیر تطبیقی، ۱۱(۱)، ۲۳-۵۲.

<https://doi.org/10.22091/ptt.2025.12209.2428>

© نویسنده(ها)

ناشر: دانشگاه قم

مقدمه

یکی از مهم‌ترین قواعد تفسیری توجه به قرائن معتبر در فرایند تفسیر است. غفلت از این قاعده می‌تواند به نقصان در فهم مراد آیه و، در نتیجه، برداشت‌های نادرست بینجامد. یکی از آیاتی که به دلیل اختلاف در مبانی و رویکردهای تفسیری فهم و برداشت‌های متفاوتی از آن ارائه شده است آیه ۴۱ سوره انفال، معروف به آیه خمس، است. این آیه به موضوع خمس و مصارف آن اشاره دارد:

وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَ لِلرَّسُولِ وَ لِذِي الْقُرْبَىٰ وَ الْيَتَامَىٰ وَ الْمَسَاكِينِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ
 إِن كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ وَ مَا أَنْزَلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ التَّقَىٰ الْجَمْعَانِ وَ اللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ.
 (انفال: ۴۱)

ترجمه: و بدانید هر چیزی را که [از راه جهاد یا کسب یا هر طریق مشروعی] به‌عنوان غنیمت و فایده به دست آوردید [کم باشد یا زیاد] یک‌پنجم آن برای خدا و پیامبر و نزدیکان و یتیمان و مسکینان و در راه‌ماندگان است، اگر به خدا و آنچه بر بنده‌اش روز جداکننده حق از باطل، روز رویارویی دو گروه [مؤمن و کافر در جنگ بدر]، نازل کردیم ایمان آورده‌اید [پس آن را به‌عنوان حقی واجب به خدا و رسول و دیگر نامبردگان پردازید]؛ و خدا بر هر کاری تواناست.

از قسمت‌های مورد اختلاف در تفسیر این آیه موارد مصرف خمس است. بررسی آرای مفسران شیعه از قرن پنجم تا زمان حاضر حکایت از این دارد که منظور از یتیمان، فقیران و در راه‌ماندگان سادات (کسانی که از طریق پدر به هاشم جد پیامبر منسوب‌اند) هستند؛ ولی در میان مفسران متأخر اشخاصی یافت می‌شوند که دیدگاه مخالفی ارائه داده و برداشت مذکور را نوعی تبعیض و بی‌عدالتی به حساب آورده‌اند. با توجه به اینکه این اختلاف نظر تفسیری یک بحث صرفاً انتزاعی نیست و می‌تواند تأثیر بسزایی حتی در احکام مرتبط با خمس بگذارد، پژوهش حاضر درصدد است با توجه به جایگاه علمی و تفسیری طباطبایی در تفسیر المیزان (به‌عنوان نماینده دیدگاه مشهور) و صادقی تهرانی در تفسیر الفرقان (به‌عنوان نماینده دیدگاه مخالف مشهور) و همچنین شباهت در روش تفسیری آنها (قرآن، سنت و عقل)، به‌صورت تطبیقی در مورد مصارف خمس، به ارزیابی نظرات آن دو مفسر پردازد و به سؤالات زیر پاسخ دهد:

۱. آیا نیمی از خمس به سادات اختصاص یافته است؟

۲. آیا منظور از سادات تنها کسانی هستند که از طریق پدر به هاشم، جد پیامبر (ص)، منسوب هستند؟

۳. آیا اختصاص چنین امتیازی تنها به دلیل خویشاوندی با پیامبر (ص) است و آیا این امر با عدالت خداوند سازگار است؟

۴. آیا آیات قرآنی و احادیث اهل بیت (ع) وجود چنین امتیازی را تأیید می‌کنند؟
بر این اساس، ابتدا دیدگاه هر دو مفسر به همراه دلایل آنها بیان گردیده است و سپس به طور جداگانه دیدگاه هر مفسر ارزیابی شده و در پایان ضمن بیان نقاط اشتراک و افتراق دو مفسر نظر مختار ارائه شده است. بدیهی است ارزیابی مذکور با توجه به انطباق یا عدم انطباق این مبانی با قرآن کریم و روایات صحیح صورت می‌گیرد.

پیشینه پژوهش

در ارزیابی دیدگاه‌های موجود درباره سؤالات تحقیق و همچنین تطبیق نظرات این دو مفسر مقاله‌ای نگاشته نشده است، اما تحقیقاتی وجود دارد که به صورت کلی به مباحث مربوط به آیه خمس پرداخته‌اند، از جمله آنها می‌توان به مطالعات پسین اشاره کرد.

محمدی نبی‌کندی و امیدی (۱۴۰۲) در «بررسی تفسیری آیه خمس با محوریت تحلیل مناظره امام رضا (ع)» با تکیه بر مناظره امام رضا (ع) و با مراجعه به تفاسیر شیعه و اهل سنت، نظرات مختلف درباره ذی القربی را بیان و جمع‌بندی کرده‌اند و مصداق آن را در این آیه امام معصوم معرفی کرده‌اند؛ ولی در مورد مصداق «یتامی»، «مساکین» و «ابن سبیل» به صرف نقل دیدگاه‌ها بسنده کرده‌اند.

نادم و نواب (۱۴۰۱) در «بررسی و نقد دیدگاه فقاری درباره خمس» به بررسی احادیث و نظرات علمای شیعه و اهل سنت به نقد آرای فقاری، یکی از علمای معاصر وهابیت، پرداخته‌اند و علاوه بر نشان دادن هم‌داستانی شیعه و اهل سنت در اصل خمس نظرات او را تهمت‌هایی به فقهای شیعه و در راستای بهره‌برداری‌های احساسی، سیاسی و کلامی دانسته‌اند.

ایروانی (۱۴۰۱) در «پاسخ به شبهه بی‌عدالتی در احکام خمس» تلاش کرده به شبهه بی‌عدالتی در احکام خمس، که اختصاص نیمی از خمس به فقیران، ایتمام و در راه‌ماندگان بنی‌هاشم با توجه به موارد متعدد و هنگفت اموال خمس است، پاسخ گوید. او برای رفع تعارض خمس را بودجه حاکمیتی دانسته است که سهمی از آن برای سه مورد بالا در حد متعارف و مقدار نیاز آن‌ها و مابقی در راه اسلام و مصالح جامعه اسلامی هزینه می‌گردد. ایروانی، ضمن

بیان دو دیدگاه مشهور و غیر مشهور در این زمینه، به نقد دیدگاه غیر مشهور پرداخته است، اما استدلال‌های نظر مشهور را ارزیابی نکرده است.

در پژوهش حاضر، تلاش بر آن است که خلأ موجود در تحقیقات قبل، که ارزیابی دو دیدگاه در این زمینه است، به صورت تطبیقی و با توجه به دیدگاه طباطبایی، به عنوان نماینده دیدگاه تفسیری مشهور، و استدلال‌های صادقی تهرانی، به عنوان نماینده دیدگاه غیر مشهور بررسی شود. ملاک در ارزیابی مذکور تطابق یا عدم تطابق استدلال‌های دو مفسر با قرآن کریم و روایات معتبر است.

دیدگاه طباطبایی و صادقی تهرانی درباره مصرف خمس

دیدگاه طباطبایی درباره مصرف خمس

منظور از «ذی القربی». طباطبایی (۱۴۰۲ ق) مراد از «ذی القربی» را تعداد مشخصی از خویشان آن حضرت، یعنی امام معصوم (ع) به عنوان جانشین رسول خدا، دانسته است که سه سهم از خمس - دو سهم از خدا و رسولش و یک سهم از خودش - متعلق به آن است (ج ۹، صص ۱۰۳-۱۰۴).

منظور از یتیمان و مساکین و درراه ماندگان. طباطبایی (۱۴۰۲ ق) مراد از یتیمان، مساکین و درراه ماندگان را خویشاوندان پیامبر (ص) دانسته و ملاک خویشاوندی را نیز نسب بردن پدری از عبدالمطلب قرار داده است. او اخبار رسیده از امامان (ع) در این زمینه، که خمس مختص به خدا و رسول و امام از اهل بیت و یتیمان و مسکینان و ابن سبیل سادات است و به غیر ایشان داده نمی‌شود، را متواتر می‌داند و علت این اختصاص را احترام به پیامبر (ص) و دودمان ایشان معرفی می‌نماید تا در ازای حرمت صدقات بر ایشان، که چرک دست مردم است، از خمس ارتزاق کنند (ج ۹، صص ۱۰۳-۱۰۴).

دلایل طباطبایی

۱. استدلال به آیه ۵ سورة احزاب. طباطبایی (۱۴۰۲ ق) با استدلال به آیه «ادْعُوهُمْ لِآبَائِهِمْ» منظور از موارد مذکور را سادات معرفی می‌نماید و مراد از سادات را نیز کسانی می‌داند که از طرف پدری به هاشم جد پیامبر (ص) نسب می‌برند (ج ۹، ص ۱۰۴).

۲. استدلال به روایات. طباطبایی (۱۴۰۲ ق) با استناد به روایات «الْصَّدَقَةُ مِنْ أَوْسَاحِ أَيْدِي النَّاسِ» بر این باور است که زکات چرک دست مردم است و بر سادات حرام است و در ازای حرمت صدقات بر سادات، خمس را وسیله ارتزاق سادات فقیر دانسته است (ج ۹، صص ۱۰۳-۱۰۴).

دیدگاه صادقی تهرانی درباره مصرف خمس

مراد از «ذی القربی». از دیدگاه صادقی تهرانی (۱۳۸۸) موارد مصرف خمس دو بخش است: بخش اول بر سه بخش (الله، رسول و ذی القربی) است، و ذی القربی به معنای نزدیک‌ترین افراد در میان کل مسلمانان به پیامبر اسلام (ص) است، که در دو بُعد نسبی و حسبی در انحصار سیزده معصوم دیگر است، و علاوه بر اقریبیت نسبی از نظر جریان معنوی رسالت نیز نزدیک‌ترین افراد به حضرت رسول (ص) هستند. بخش نخست این سه مورد باید در راه دعوت به سوی خدا، و بخش دوم برای گرایش به رسالت، و بخش پایانی هم باید برای نزدیک شدن به درهای دانش پیامبر، که پاسداران معصوم رسالت، یعنی امامان معصوم و حضرت فاطمه (س) هستند، خرج گردد، و فی الجمله این سه بخش باید در راه تعالی معنوی و ایمانی مسلمانان خرج شود. از نظر صادقی تهرانی، در زمان غیبت امام معصوم (ع) سه سهم اول باید در اختیار حاکم اسلامی حائز شرایط قرار گیرد (ج ۲، ص ۲۸۹).

مراد از یتیمان، فقیران و درراه‌ماندگان. صادقی تهرانی (۱۳۸۸) بخش دوم از سهم خمس را تعمیم داده و آن را شامل همه یتیمان، فقیران و درراه‌ماندگان می‌داند و اختصاص آن به یتیمان، مساکین و درراه‌ماندگان سادات را به دلایل الف و لام استغراق بر سر «الیتامی» و «المساکین»، ناسازگاری با عدالت خداوند، تنافی با عدم اجر مادی بر رسالت، اشکال در مبنای تعیین سادات، ضعف روایات «الصدقة من اوساخ ایدی الناس» نمی‌پذیرد (ج ۲، صص ۲۳۴-۲۸۷؛ نیز نک صادقی تهرانی، ۱۴۰۶ ق، ج ۱۲، صص ۲۱۶-۲۴۱).

دلایل صادقی تهرانی

۱. الف و لام بر سر «الیتامی» و «المساکین». صادقی تهرانی (۱۳۸۸) الف و لام بر سر «الیتامی» و «المساکین» را برای استغراق دانسته است که تمامی این افراد را در بر می‌گیرد و هرگز اختصاصی به سادات، آن‌هم سادات پدری، ندارد (ج ۲، ص ۲۸۹).

۲. ناسازگاری با عدالت خداوند. با توجه به اینکه درآمد خمس بیش از سه برابر زکات است، اختصاص شش صدم از آن هفت‌دهم زکات به نیازمندان غیرسادات و ده درصد از خمس به نیازمندان سادات پدری بعید و با عدالت الهی ناسازگار است. توضیح مطلب اینکه نیازمندان سادات حداکثر یک‌دهم کل نیازمندان اسلام هستند و اگر هم سادات از طریق مادر را نیز اضافه کنیم - چنان‌که حق هم همین است - دو یا سه دهم خواهند شد، و آیا این درست است که حدود هفت‌دهم از نیازمندان اسلام میانگین شش صدم از زکات را آن‌هم از نه چیز - چنان‌که گفته می‌شود - داشته باشند، و اگر اموال زکوی آنان تنها نه مورد اموال معروف باشد، درمقابل، حداقل ده درصد از کل اموال در انحصار تنها سادات پدری باشد، آیا خالق و شارع حساب اموال را این‌گونه بی حساب میان سادات و غیرسادات تقسیم می‌کند؟! (صادقی تهرانی، ۱۳۸۸، ج ۲، صص ۲۷۸ - ۲۹۰).

استدلال دیگر صادقی تهرانی (۱۴۰۶ق) به روایاتی از امام علی (ع) است که در تقسیم بیت‌المال هیچ‌گونه تفاوتی قائل نشد و هنگامی که مورد اعتراض واقع شد، فرمود: «در کتاب خداوند نگاه کردم و تفاوتی بین فرزندان اسماعیل و فرزندان اسحاق نیافتم» (ج ۱۲، ص ۲۳۲).

۳. نپذیرفتن مبنای تعیین سادات

صادقی تهرانی (۱۳۸۸) مبنای تعیین سادات از طرف پدر را یک ملاک مربوط به عصر جاهلیت دانسته است نه اسلام (ج ۲، ص ۲۹۰)، و در توضیح این استدلال بیان می‌دارد که اگر سیادت منحصر به نسبت پدری باشد و نسبت امام حسن (ع) و امام حسین (ع) هم به حضرت رسول (ص) نسبت مادری است، آن بزرگواران سید نیستند، و تنها سیادت در انحصار خود پیامبر (ص) و حضرت فاطمه (س) خواهد بود! درست است که حضرت علی (ع) پس از پیامبر اسلام (ص) سید و دوم است، ولی سیادت اصلی که در اختصاص پیامبر (ص) است از نظر فرزندان در انحصار حضرت فاطمه (س) است. هاشم جد پیامبر (ص) هم اگر سیادتی در بُعد خودش دارد، بدین معنی نیست که او اصل، و سیادت پیامبر (ص) به دلیل نسبت با او باشد، بلکه سیادت افزون هاشم هم به این دلیل است که جد آن حضرت است. به هر حال، سیادت اجداد و فرزندان پیامبر (ص) فرع سیادت بی نظیر آن حضرت است. روایتی هم که سادات پدری را از پسرخواندگان خوانده ساختگی است، و آیا امام حسن و حسین (ع)، که از فرزندان پسری

پیامبر (ص) نیستند، از پسرخواندگان وی هستند؟! روایات هم مختلف است و تنها آن دسته از روایات که موافق آیه خمس اند پذیرفتنی اند (ج ۲، ص ۲۹۰).

۴. تضعیف روایات «الصدقة من اوساخ ایدی الناس»

صادقی تهرانی (۱۳۸۸) احادیث «زکات چرک دست مردم است و سادات به دلیل کرامت از آن منع شده و در عوض آن از خمس برخوردار شده‌اند» را بسیار ضعیف دانسته و خود این روایات ضعیف را مصداق اوساخ برشمرده است. همچنین حرمت صدقه اختصاص به اهل بیت (ع) دارد نه سادات (ج ۱۲، ص ۲۳۲).

ارزیابی دیدگاه طباطبایی و صادقی تهرانی در تفسیر آیه

از مباحث اختلافی در تفسیر آیه خمس، می‌توان به تعیین مصداق ذی القربی و مصادیق فقیران، یتیمان و درراه‌ماندگان اشاره کرد. از وجوه اشتراک دو مفسر مذکور در تفسیر این آیه مراد از واژه «ذی القربی» است که هر دو آن را امامان معصوم (ع) دانسته‌اند. در برخی از روایات، عبارت «اولو الامر» در بیان ذی القربی آمده که مؤید این نظریه تفسیری است: «سهمی از آن خدا و سهمی از آن رسول خدا و سهمی برای ذی القربی است و سهمی برای یتیمان و سهمی برای مساکین و سهمی برای درراه‌ماندگان است؛ پس سهم خدا و رسول خدا در اختیار اولوالامر بعد از رسول خدا است» (کلینی، ۱۴۰۷ ق، ج ۱، ص ۵۴۰). بر این اساس، تکیه اصلی در این پژوهش ارزیابی دلایل دیدگاه این دو مفسر شیعه در مصادیق یتیمان، فقیران و درراه‌ماندگان است، که به صورت مفصل بررسی خواهد شد.

ارزیابی مبنای طباطبایی

۱. ارزیابی استدلال به آیه ۵ سوره احزاب
طباطبایی با استدلال به آیه ۵ سوره احزاب منظور از موارد مذکور را سادات معرفی می‌نماید و مراد از سادات را نیز کسانی می‌داند که از طرف پدری به هاشم، جد پیامبر (ص)، نسب می‌برند. این در حالی است که بررسی آیه ۵ سوره احزاب حکایت از آن دارد که آیه نفیاً و اثباتاً ارتباطی با ادعای او نداشته و صراحت آیه در خواندن فرزندخوانده به نام پدر و نفی نسبت فرزندی برای فرزندخوانده است. در عصر جاهلیت، معمول بوده که بعضی از کودکان را به فرزندی خود انتخاب می‌کردند و آن را پسر خود می‌خواندند و به دنبال این نام‌گذاری، تمام حقوقی را که یک پسر از پدر داشت برای او قائل می‌شدند، از پدرخوانده‌اش ارث می‌برد و پدرخوانده نیز وارث او می‌شد، و تحریم زن پدر یا

همسر فرزند درمورد آنها حاکم بود. اسلام این مقررات غیرمنطقی و خرافی را به شدت نفی کرد، چنان‌که برای مبارزه با این سنت غلط، پیامبر (ص) پس از طلاق زینب، همسر پسرخوانده‌اش زید بن حارثه، به فرمان خداوند با او ازدواج کرد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۱۷، ص ۱۹۶). با توجه به مطالب ذکرشده، به نظر می‌رسد استناد طباطبایی به آیه شریفه در توجیه نسب از جانب پدر از استواری لازم برخوردار نباشد. از طرفی این برداشت از آیه می‌تواند به مشکل انحصار سیادت در پیامبر (ص) و حضرت زهرا (س) منجر گردد (تبیین مطلب در ارزیابی نظر صادقی تهرانی قسمت مبنای تعیین سادات آمده است).

۲. استدلال به روایات «الصَّدَقَةُ مِنْ أَوْسَاحِ أَيْدِي النَّاسِ»

طباطبایی با استناد به این‌گونه روایات بر این باور است که زکات چرک دست مردم است و بر سادات حرام است و در ازای حرمت صدقات بر سادات، خمس را وسیله ارتزاق سادات فقیر دانسته است. این روایات در منابع شیعه (برای نمونه، نک کلینی، ۱۴۰۷ ق، ج ۱، صص ۵۳۹-۵۴۰) و اهل سنت (برای نمونه، نک ابوداؤد سجستانی، بی‌تا، ج ۳، ص ۱۴۷) یافت می‌شود.

در ارزیابی این روایات می‌توان آن‌ها را به صورت کلی به هفت دسته تقسیم کرد:

- روایاتی که ضمن اوساخ دانستن زکات اهل بیت (ع) را به دلیل کرامت از آن منع کرده است.
 - روایاتی که ضمن اوساخ دانستن زکات آن را بر آل محمد (ع) ممنوع کرده است.
 - روایاتی که ضمن اوساخ دانستن زکات فرزندان عبدالمطلب را به دلیل خویشاوندی با رسول خدا (ص) از آن منع کرده و به دلیل کرامت ایشان، خمس را جایگزین آن قرار داده است.
 - روایاتی که با تشبیه زکات به غَسَالَةُ مَدْفُوعِ آن را از اوساخ دانسته است.
 - روایاتی که بنی‌هاشم را به علت اوساخ بودن زکات از کارگزاری در جمع‌آوری آن منع کرده است.
 - روایاتی که تأکید بر حرمت زکات بر بنی‌عباس دارد.
 - روایاتی که بدون اوساخ دانستن زکات، آن را تنها بر پیامبر و امامان پس از ایشان حرام دانسته است.
- صرف‌نظر از ضعف سندی بسیاری از احادیث مذکور (شریفی و همکاران، ۱۴۰۳، صص ۸۹-۱۰۸) و همچنین اختلاف محتوایی این روایات، ترجمه «اوساخ» به چرک و آلودگی و اختصاص خمس به بنی‌هاشم درعوض

مصونیت از چرک و آلودگی زکات به دلیل حفظ کرامت ایشان، با اشکال‌هایی مواجه است که در ادامه بیان می‌گردد. گفتنی است بررسی متون فقهی و حدیثی در تحلیل معنای واژه اوساخ بیانگر وجود سه دیدگاه است. بررسی هر سه دیدگاه حکایت از آن دارد که گریز و توجیه قابل دفاعی برای یک مفهومی غیر از آلودگی و پلیدی برای این واژه نیست. **برداشت اول: چرک و آلودگی (معنای حقیقی).** در این دیدگاه، «اوساخ» به همان معنای لغوی، یعنی چرک و پلیدی، تفسیر شده است. اختصاص خمس به بنی‌هاشم (به جای زکات) به عنوان امتیازی برای دوری از این پلیدی در نظر گرفته شده است. این تفسیر مورد تأیید مفسرانی مانند طباطبایی است.

برداشت دوم: تعبیر مجازی. سید رضی (۱۴۲۲ ق) این تعبیر را مجازی می‌داند. او زکات را به آبی تشبیه کرده که ناپاکی‌ها را پاک می‌کند، اما خود آلوده می‌شود. زکات نیز اموال را پاک می‌کند، اما ممکن است، به دلیل نحوه پرداخت، ناپاک تلقی شود (ص ۳۹۰). در این دیدگاه نیز ناپاکی به صورت غیر مستقیم پذیرفته شده است. **برداشت سوم:** براساس این برداشت، بنی‌هاشم می‌خواستند سرپرستی گردآوری مال‌های زکات را عهده‌دار شوند تا از این راه سهم «العاملین علیه» را ویژه خود سازند. بنابراین، شاید پیامبر اکرم (ص) این مطلب را فرمود تا طبع آنان متنفر شود و از فکر جمع زکات و فکر خوردن زکات به طور کلی پرهیز کنند (سیستانی، ۱۴۱۴ ق، ج ۱، ص ۷۰). سؤال اساسی در چنین برداشتی این است که آیا پیامبر (ص) نمی‌توانست بدون این تعبیر شدید بنی‌هاشم را از این کار منع کند؟ آیا تعبیر پلیدی و آلودگی از واجبی همچون زکات تنها راهکار بازداشت بنی‌هاشم از عاملیت زکات بود؟

ناسازگاری محتوای روایات با آیات قرآن *در مطالعات قرآنی*
حامل مفاد این احادیث (اوساخ بودن زکات) با آیات مختلفی از قرآن ناسازگار است. در آیات قرآنی هرگونه برتری انسان‌ها نسبت به یکدیگر براساس نژاد، سرزمین، رنگ پوست، ثروت و... نفی شده است و تنها ملاک «تقوا» بیان گردیده است و این با اختصاص امتیازی به خویشاوندان رسول خدا (ص)، به صرف خویشاوندی، در تعارض است: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ» (حجرات: ۱۳؛ ترجمه: ای مردم! ما شما را از یک مرد و زن آفریدیم و ملت‌ها و قبیله‌ها قرار دادیم تا یکدیگر را بشناسید. بی‌تردید گرامی‌ترین شما نزد خدا پرهیزکارترین شماست. یقیناً خدا دانا و آگاه است).

دومین آیه ناسازگار با محتوای روایات آیه کرامت است. خدا در آیه کرامت به بیان شخصیت والای نوع بشر و مواهب الهی نسبت به او می‌پردازد: «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا» (اسراء: ۷۰)؛ ترجمه: به یقین فرزندان آدم را کرامت دادیم، و آنان را در خشکی و دریا [بر مرکب‌هایی که در اختیارشان گذاشتیم] سوار کردیم، و به آنان از نعمت‌های پاکیزه روزی بخشیدیم، و آنان را بر بسیاری از آفریده‌های خود برتری کامل دادیم. کرامت در این آیه مربوط به حقیقت انسان است و اختصاص به شخص معینی ندارد و این ذاتی بودن کرامت برای نوع انسان را بیان می‌دارد (جوادی آملی، ۱۳۶۶، ص ۶۲) — به این معنا که خداوند متعال ذات انسان را گرمی و نیکو آفریده است تا با توجه دادن به این ارزش فوق‌العاده به‌آسانی گوهر خود را نیالاید و خویش را به بهای ناچیزی نفروشد. بر این اساس کرامت ذاتی سادات و غیرسادات همگی را شامل می‌گردد. لذا این آیه در تضاد با آن است که خداوند برخی از انسان‌ها را به‌صرف فقیر بودن شایسته ارتزاق از ناپاکی‌ها و گروهی دیگر را به‌صرف خویشاوندی با پیامبر (ص) مستحق ارتزاق از طیبات قرار دهد. بر این اساس، می‌توان گفت که خدا هرگز کرامت گروهی از انسان‌ها را (بنی‌هاشم، اهل‌بیت و ...) در برابر خوار کردن دیگران نخواسته است.

طبق آیات قرآن هرآنچه پاکی است مختص ذات خداوند است و پاکی‌ها اعم از (اعمال و نیات) به‌سوی او صعود می‌نماید و دریافت‌کننده آنها خداوند متعال است: «مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعِزَّةَ فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًا إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ وَالَّذِينَ يَمْكُرُونَ السَّيِّئَاتِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَكْرُ أُولَئِكَ هُوَ يَبُورُ» (فاطر: ۱۰)؛ ترجمه: کسی که عزت می‌خواهد، پس [باید آن را از خدا بخواهد، زیرا] همه عزت ویژه خداست. حقایق پاک [چون عقاید و اندیشه‌های صحیح] به‌سوی او بالا می‌رود و عمل شایسته آن را بالا می‌برد. و کسانی که حیل‌های زشت به‌کار می‌گیرند برای آنان عذابی سخت خواهد بود، و بی‌تردید حیل آنان نابود می‌شود. همچنین، قرآن کریم خداوند را دریافت‌کننده صدقات معرفی می‌نماید (توبه: ۱۰۴). از مجموع محتوای دو آیه می‌توان نتیجه گرفت که محال است خداوند دریافت‌کننده چیزی باشد که چرک و آلوده است و این با چرک و آلوده بودن صدقات در تضاد است.

در برخی از آیات قرآنی رسول خدا (ص) نیز همانند خدا دریافت‌کننده صدقات معرفی شده است: «خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ» (توبه: ۱۰۳)؛ ترجمه:

از اموالشان زکاتی دریافت کن که به سبب آن [نفوس و اموالشان را] پاک می‌کنی، و آنان را رشد و تکامل می‌دهی؛ و [به هنگام دریافت زکات] بر آنان دعا کن، زیرا دعای تو مایه آرامشی برای آنان است؛ و خدا شنوا و داناست).

همچنین، طبق برخی از آیات قرآن، صدقه عامل طهارت و تزکیه معرفی شده است (توبه: ۱۰۳) و چگونه چیزی که خود پاک‌کننده است می‌تواند چرک و آلوده باشد؟

قرآن به مؤمنان دستور داده تا از چیزهای پاکیزه ارتزاق نمایند و از خبائث اجتناب ورزند و این امر با چرک و آلودگی زکات و جواز آن برای مؤمنان فقیر تنافی دارد: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ» (بقره: ۱۷۲) ترجمه: ای اهل ایمان! از انواع میوه‌ها و خوردنی‌های پاکیزه‌ای که روزی شما کرده‌ایم بخورید، و خدا را سپاس گزارید، اگر فقط او را می‌پرستید). «وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ» (اعراف: ۱۵۷) ترجمه: و پاکیزه‌ها را بر آنان حلال می‌نماید، و ناپاک‌ها را بر آنان حرام می‌کند).

خداوند در قرآن نابودی ربا و رشد و نمو صدقات هر دو را به خود نسبت داده است: «يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا وَيُزِيلُ الصَّدَقَاتِ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ» (بقره: ۲۷۶) ترجمه: خدا ربا را نابود می‌کند، و صدقات را فزونی می‌دهد؛ و خدا هیچ ناسپاس بزه‌کاری را دوست ندارد). براساس آیه مذکور، طیب بودن صدقات اثبات می‌گردد (شریفی و همکاران، ۱۴۰۳، صص ۸۹-۱۰۸).

ناسازگاری با سایر روایات

درمقابل این روایات و اشکال‌های مذکور، روایاتی وجود دارند که فاقد این اشکالات است. در این روایات، اولاً، جایگزینی خمس به جای زکات تنها اختصاص به اهل بیت (ع) داشته و سایر بنی‌هاشم را شامل نگردیده است؛ ثانیاً، این امر نیز به علت چرک و آلوده بودن زکات و یا خویشاوندی ایشان به حضرت رسول (ص) نیست. به‌عنوان نمونه، در روایتی آمده است: «قَالَ رَسُولُ اللَّهِ إِنَّا أَهْلُ بَيْتٍ لَا تَحِلُّ لَنَا الصَّدَقَةُ» (علی بن موسی، ۱۴۰۶ ق، ص ۴۶) ترجمه: برای ما اهل بیت صدقه حلال نیست). حدیث مذکور را احمد بن عامر از امام رضا (ع) و ایشان نیز از اجدادش و از رسول خدا (ص) نقل کرده‌اند. مجموعه روایات نقل شده از احمد بن عامر از امام رضا (ع) صحیفه امام رضا (ع) نام گرفته و مورد تأیید رجال متقدم شیعه، نجاشی (۱۳۶۵)، است (ص ۱۰۰). در این حدیث، امام رضا (ع)، ضمن معرفی خود به‌عنوان اهل بیت، صدقه را بر آنها حرام دانسته است.

در روایتی دیگر با سند «الْعِيَّاشِيُّ فِي تَفْسِيرِهِ عَنْ عَيْسَى بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْعَلَوِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ» آمده است که «همانا خداوند یکتا، هنگامی که زکات را بر ما حرام کرد، به جایش خمس را برای ما قرار داد؛ پس زکات بر ما حرام است و خمس برای ما هم واجب و هم کرامت و حلال» (عیاشی، ۱۳۸۰، ج ۲، ص ۶۴). در مورد رجال این روایت باید گفت محمد بن مسعود عیاشی از اشخاص ثقه‌ای است که در منابع رجال شیعه با اوصافی همچون «جلیل القدر»، «واسع الاخبار» و «بصیر بالروایة» توصیف شده است (طوسی، ۱۴۲۰، ق، ص ۳۹۶). عیسی بن عبدالله العلوی، هرچند در کتب رجالی متقدم توصیفی از ایشان نشده، ولی روایت شیخ صدوق، عیاشی و برقی از ایشان نشان از حسن و کمال او دارد (نمازی شاهرودی، ۱۴۰۵، ج ۶، ص ۱۶۶). عبدالله بن فضل العلوی پدر عیسی بن عبدالله از شاگردان امام صادق (ع) و از راویان ثقه و صاحب کتاب است (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۲۲۳). براساس مطالب پیش گفته، این حدیث از نظر سند فاقد اشکال است و از نظر محتوا نیز بدون اینکه از زکات به اوساخ تعبیر گردد بر حرمت زکات بر اهل بیت (ع) و نه همه بنی هاشم تأکید شده و خمس جایگزین آن گردیده است. در این روایت، علت چنین امری کرامت ائمه (ع) عنوان شده است.

از مقابله صدقه با خمس در این روایت و ذکر «کرامت» برای خمس برداشت می‌شود که در خمس کرامتی هست که در زکات نیست (نه آنکه زکات چرک باشد) و ممنوعیت زکات بر اهل بیت به دلیل در مذلت قرار نگرفتن ایشان است. توضیح اینکه اهل بیت (ع)، که به مقام عصمت رسیده و پس از رسول خدا (ص) چراغ هدایت بشریت را در دست دارند، باید از نظر اقتصادی منابعی در اختیار داشته باشند تا برای نشر دین الهی از آن بهره گیرند. با توجه به اینکه عمده مصرف زکات فقرا هستند و پرداخت آن به ایشان با نوعی ترحم همراه است، خدا با جایگزینی خمس به جای زکات، که حقی است در اصل مال برای خدا و رسول و اهل بیت ایشان، نگذاشته اهل بیت در موضع ذلت و فقر و ترحم دیگران باشند.

با توجه به مطالب مذکور، حرمت صدقات نوعی امتیاز برای برخی بستگان آن حضرت (اهل بیت) محسوب نمی‌گردد، زیرا علت این امر نه خویشاوندی آن حضرت بلکه جایگاه و شأنی بود که دارا بودند؛ اما سایر بنی هاشم و فرزندان اهل بیت (غیر معصوم)، اعم از یتیم و مسکین و درراه مانده، ویژگی خاصی ندارند تا مانند اهل بیت از مصرف زکات مستثنا شوند و نفس خویشاوندی پیامبر (ص) موجب امتیاز ویژه نیست و این عدم استثناء با آیات

قرآنی مبنی بر اینکه معیار کرامت بندگان تقوا است و نه مسائل قومی و نژادی (حجرات: ۱۳) سازگاری دارد. با توجه به مطالب گفته شده، مبنای طباطبایی در استناد به این روایات در اختصاص یتیمان، فقیران و درراه ماندگان به سادات از استواری لازم برخوردار نیست.

۳. ادعای تواتر در احادیث اختصاص سه سهم (یتیمان، فقیران و درراه ماندگان) به سادات

طباطبایی درحالی ادعای تواتر این احادیث را دارد که احادیثی از اهل بیت (ع) در این زمینه وجود دارد که این سه سهم را مختص به سادات ندانسته اند. عیاشی (۱۳۸۰) به ذکر روایتی پرداخته که در آن امام صادق (ع) در بیان آیه شریفه، پس از بیان مراد از سهم خدا، رسول و ذی القربی، تأکید دارند که مساکین و درراه ماندگان از غیر اهل بیت هستند و ایشان سهمی در آن ندارند، اما هم خمس که به خدا اختصاص یافته در اختیار رسول خداست تا در راه خدا مصرف نماید و سهم خمس اختصاص یافته به رسول و اقرباء از آن ماست و منظور از یتیمان یتیمان اهل بیت است. این چهار سهم به ایشان (اهل بیت) اختصاص یافته است، ولی منظور از مساکین و درراه ماندگان غیر از اهل بیت است، چون صدقه بر ما حرام است و صدقه برای (عموم) مساکین و درراه ماندگان است (ج ۲، ص ۶۴؛ نیز نک حر عاملی، ۱۴۰۹ ق، ج ۹، ص ۵۰۹).

در حدیث دیگری توسط آن حضرت، که به تبیین چگونگی تقسیم خمس توسط رسول خدا (ص) پرداخته شده، سهم یتیمان، مساکین و درراه ماندگان عمومی در نظر گرفته شده و به سادات اختصاص نیافته است:

سپس پیامبر درآمد حاصل از خمس را بر پنج سهم قرار داد. سهم اختصاص یافته به خدا را به خود اختصاص داد و چهار سهم دیگر را بین ذی القربی، یتیمان، مساکین و درراه ماندگان تقسیم کرد؛ و به همین طریق، امام تقسیم می نماید و سهم خدا به امام اختصاص می یابد. (طوسی، ۱۴۰۷ ق، ج ۴، ص ۱۲۸؛ حر عاملی، ۱۴۰۹ ق، ج ۹، ص ۵۱۰)

ابن شعبه حرانی (۱۴۰۴ ق) نیز با استناد به نامه ای از امام صادق (ع) نحوه تقسیم خمس توسط پیامبر (ص) پرداخته که در آن یتیمان، مساکین و درراه ماندگان از تمامی مسلمانان عنوان شده اند و نه خاص سادات: «پس پیامبر سهمی را به یتیمان مسلمین و سهمی را مساکین ایشان و سهمی را به درراه ماندگان مسلمانان اختصاص داد» (ص ۳۴۱).

در روایت ریان بن صلت از امام رضا (ع)، با اینکه آن حضرت به بیان مراد از یتیم و مسکین پرداخته، ولی آن را به سادات اختصاص نداده است (حر عاملی، ۱۴۰۹ ق، ج ۹، ص ۵۱۵). لذا با وجود این روایت‌ها، پذیرش دیدگاه طباطبایی مبنی بر تواتر روایات و براساس آن ادعای اختصاص سهم یتیمان، مساکین و درراه‌ماندگان به سادات، با اشکال و دشواری مواجه است و صحیح به نظر نمی‌رسد. از طرفی نمی‌توان با نقد روایتی از فیض کاشانی (۱۴۰۹ ق) مبنی بر عدم اختصاص سهام مذکور به سادات (ج ۱۰، ص ۳۴۴) سایر روایات را نادیده گرفت و با وجود تواتر یا استفاضه در این گونه روایات ادعای اختصاص کرد، چنان‌که برخی از پژوهشگران بدین طریق رفته‌اند (ایروانی، ۱۴۰۱، صص ۷-۳۴)، بلکه در این گونه موارد، روش صحیح جمع بین روایات است.

ارزیابی دلایل صادقی تهرانی

۱. ارزیابی ادعای عمومیت واژگان یتیمان، فقیران و درراه‌ماندگان

صادقی تهرانی (۱۳۸۸) بر این باور است که الف و لام بر سر «الیتامی» و «المساکین» برای استغراق است و تمامی این افراد را در بر می‌گیرد و هرگز اختصاصی به سادات، آن‌هم سادات پدری، ندارد (ج ۲، ص ۲۸۹). در ارزیابی این استدلال، باید خاطر نشان کرد که وجود الف و لام بر سر سه سهم اول و نیامدن بر سه سهم دوم دیدگاه مشهور را بدان سوق داده تا عطف بر ذی القربی فرض شود، هرچند می‌تواند نشانه اختصاص در سه سهم اول و عمومی بودن آن در سه سهم دوم نیز باشد. به نظر می‌رسد آنچه موجب ترجیح یکی از این دو دیدگاه می‌گردد سایر قرائین است (اعم از قرائین برونی نظیر سایر آیات، روایات و قرائین عقلی) و نه صرفاً قرائین درون آیه، که در ادامه بدان پرداخته می‌شود.

۲. ارزیابی استدلال ناسازگاری با عدالت خداوند

بررسی موارد تعلق گرفته به خمس در مقایسه با موارد متعلق زکات، حکایت از کثرت درآمد خمس نسبت به زکات دارد، هرچند عدد مورد ادعا (۳ برابر) مورد مناقشه است. فارغ از ذکر شرایط و نصاب خمس و زکات، کتاب‌های فقهی متعلق خمس را هفت مورد بیان کرده است: الف) سود حاصل از کسب و کار و همه درآمدها و منافع شخص، ب) معادن شامل طلا، نقره و...، ج) گنج، د) مال مخلوط به حرام، ه) جواهری که با غواصی از دریا به دست می‌آید، و) غنیمت‌های جنگی که با امر امام (ع) از کفار به دست آمده است، ز) زمینی که کافر ذمی از مسلمان بخرد. این

در حالی است که بنابر نظر مشهور فقیهان، زکات بر نه چیز (غلات اربعه، انعام ثلاثه و نقدین) واجب است (یزدی، ۱۴۲۰ ق، ج ۴، صص ۳۱۲-۲۳۵؛ خمینی، بی تا، ج ۱، صص ۲۲۱-۲۴۵). یک مقایسه ساده بین موارد متعلق خمس نسبت به زکات حکایت از درستی ادعای صادقی تهرانی دارد. از طرف دیگر، موارد تعلق گرفته به «فیء» و اختصاص قسمتی از آن به یتیمان و نیازمندان سادات نیز در این راستا لحاظ نشده که باید به موارد متعلق خمس اضافه گردد.

درباره قسمت دوم استدلال ایشان مبنی بر تقسیم مساوی بیت المال توسط امیر مؤمنان (ع)، به نظر می رسد این استدلال صحیح نمی باشد، چراکه نحوه تقسیم بیت المال به موضوع خمس و زکات (که دو مسئله متفاوت هستند) تسری داده شده است، زیرا مقایسه نحوه تقسیم بیت المال (که متعلق به همه افراد جامعه است و امیر مؤمنان (ع) آن را یکسان تقسیم می کرد) با نحوه تقسیم خمس و زکات، که احکام مخصوص به خود را دارد و از افراد معینی اخذ و به افراد مشخصی پرداخت می شود، صحیح نیست.

گفتنی است که برخی پژوهشگران سعی کرده اند با ایجاد یک تقسیم بندی به مالیات عمومی و مالیات حکومتی به رفع اشکال تبعیض در اختصاص خمس به سادات پردازند. در این تقسیم بندی، زکات از مالیات هایی محسوب می شود که جزء اموال عمومی جامعه اسلامی است و مصارف آن نیز مرتبط با عموم است، در حالی که خمس از مالیات های مربوط به حکومت اسلامی است و باید صرف مخارج حکومت اسلامی و گردانندگان این دستگاه گردد. بنابراین محروم بودن سادات از دستیابی به اموال عمومی در حقیقت دور نگه داشتن خویشاوندان از این قسمت است تا بهانه ای به دست مخالفان نیفتد که پیامبر (ص) خویشان خود را برای اموال عمومی مسلط کرده است (ایروانی، ۱۴۰۱ ق، ص ۱۶).

این ادعا به دلایل زیر نمی تواند بر طرف کننده شبهه تبعیض نژادی و مالی گردد. یکی اینکه در بحث اختصاص خمس به سادات کفایت یک ساله مطرح است، در صورتی که در زکات چنین چیزی لحاظ نشده است و تبعیض (برتری مالی) به جای خود باقی است. دوم اینکه مخارج سادات از صندوق حکومت باشد نه از صندوق عمومی تا مانع از بهانه جویی مخالفان گردد. نخست آنکه شاید در زمان حکومت رسول خدا توجیهی داشته باشد، ولی برای پس از آن حضرت، که حکومت در دست اهل بیت نیست، چه توجیهی دارد؟! دوم آنکه اختصاص سهم

حکومتی به سادات خود می‌تواند بر بهانه‌جویی مخالفان بیفزاید، چون بحث دست‌اندازی در حکومت مطرح است. نحوه برخورد مخالفان امیر مؤمنان (ع) با ماجرای فدک نمونه‌ای کوچک از این بهانه‌جویی‌ها است. سوم آنکه سرریز کردن مازاد خمس به مصارف زکات و بالعکس نیز نمی‌تواند رافع اصل شبهه تبعیض مدنظر باشد، چراکه قانون‌گذاری عالم حکیمانه است و براساس اگر، باید و شاید و... بنا نشده است.

۳. ارزیابی ادعای تنافی با عدم اجر مادی بر رسالت

صادقی تهرانی (۱۳۸۸) بر این باور است که اختصاص نیمی از خمس به سادات با آیاتی از قبیل «قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى» (شوری: ۲۳)، که به طور کلی اجر مادی بر رسالت را نفی کرده، در تضاد است. (ج ۲، صص ۲۸۷-۲۹۰). در ارزیابی این استدلال، لازم است واژه اجر و کاربرد آن در قرآن بررسی شود.

۱.۳. بررسی واژه «اجر» در قرآن

ریشه اجر در قرآن کریم ۱۰۸ مرتبه در ۹۹ آیه قرآن به کار رفته است. در کتاب‌های وجوه و نظایر برای واژه اجر شش وجه معنایی ذکر گردیده است: پاداش الهی، اجرت، مهریه، نفقه رضاع، ثنای نیکو و بهشت (حیری، ۱۴۲۲ ق، ص ۹۸؛ دامغانی، ۱۹۷۰ م، صص ۱۷-۱۸؛ ابن جوزی، ۱۴۰۷ ق، ص ۱۱۳). دقت در این وجوه تنوع در معنای گسترده در ریشه این واژه و همچنین روند روبه‌گسترش وجوه معنایی آن را آشکار می‌سازد (طیب حسینی، ۱۴۰۰، ص ۳۳). از میان این وجوه معنایی، پرکاربردترین معنای اجر در زبان عربی مزد دادن (اجاره خدمات) است و واژه‌هایی چون اجیر به معنای مزدور، اجرت به معنای دستمزد و اجاره به معنای مزد دادن و دستمزد پرداخت کردن از این ماده هستند (ابن فارس، ۱۳۹۹ ق، ج ۱، صص ۶۲-۶۳؛ خلیل بن احمد، ۱۴۱۰ ق، ج ۶، ص ۱۷۳). معنای دیگر اجر یا بسیار کم کاربرد است و یا از باب استعاره به این اسم نامبردار گردیده‌اند. به‌عنوان نمونه کاربرد اجر در اجاره اعیان به معنای کرایه کردن، که در فارسی معمول است، در زبان عربی بسیار محدود است و اعراب خصوصاً عصر نزول غالباً از واژه «کراء» برای این منظور استفاده می‌کردند (پاکتچی، ۱۳۷۳، ص ۵۹۳). همچنین معنای ثواب، پاداش الهی و مهریه برپایه استعاره به وجود آمده است (طیب حسینی و دیگران، ۱۴۰۰، صص ۴۱-۴۹).

این واژه در معنای اصلی خود، که مزد دادن است، در ۲۴ آیه قرآن کریم به کار رفته است. در داستان ورود حضرت موسی (ع) به مدین و کمک کردن به دختران شعیب برای سیراب کردن دام‌هایشان چهار مرتبه به آن اشاره

شده است (قصص: ۲۵-۲۷). براساس سیاق و تصریح مفسران، ماده اجر در این آیات بر معنای اجاره خدمات دلالت دارد (زمخشری؛ ۱۴۰۷ ق، ج ۳، صص ۴۰۲-۴۰۴، طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۷، صص ۳۸۸-۳۹۰). مفسران اجر در آیه ۷۷ سوره کهف، که مربوط به داستان حضرت موسی و عبد صالح است، را ناظر به مزد گرفتن مزدور از کارفرما تفسیر کرده‌اند (فخر رازی، ۱۴۲۰ ق، ج ۲۱، ص ۴۸۹، طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۶، ص ۷۵۲). آیه از اعتراض حضرت موسی (ع) نسبت به عبد صالح، بابت عدم دریافت دستمزد جهت تجدید بنا، صحبت می‌نماید.

در جریان داستان فرعون و ساحران آنجا که در اولین ملاقات از فرعون پرسیدند که اگر در برابر حضرت موسی (ع) پیروز گردند، آیا اجر زحمتشان را دریافت خواهند کرد، دو مرتبه واژه اجر ذکر گردیده است (اعراف: ۱۱۳؛ شعراء: ۴۱). بر این اساس، مفسران یکی دیگر از موارد دلالت اجر بر دستمزد در قرآن کریم را در جریان داستان فرعون و ساحران دانسته‌اند (ابن عطیه، ۱۴۲۲ ق، ج ۲، ص ۴۲۸، طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۴، ص ۱۰).

در آیه ۶ سوره طلاق خداوند متعال از وظایف شوهران نسبت به زنان مطلقه باردار به پرداخت نفقه تا وضع حمل و بر فرض شیردادن کودکان به پرداخت مزد تصریح کرده است. بنابراین، اجر در آیه شریفه مربوط به نفقه رضاع است (طوسی، بی تا، ج ۱۰، ص ۳۷، فراء، بی تا، ج ۳، ص ۱۶۴).

در ۱۷ آیه قرآن در وصف ۹ پیامبر الهی مبنی بر اینکه پیامبران الهی بابت تلاش خود در امر رسالت دستمزدی را از پیروان خود طلب نکرده‌اند و به عبارتی به دنبال منافع مادی نبوده‌اند، از اجر که دلالت بر معنای دستمزد دارد، استفاده شده است (یونس: ۷۲؛ هود: ۲۹؛ شعراء: ۱۰۹؛ هود: ۵۱؛ شعراء: ۱۲۷؛ شعراء: ۱۴۵؛ شعراء: ۱۶۴؛ شعراء: ۱۸۰؛ یس: ۲۱).

۲.۳. موارد کاربرد واژه «اجر» در قرآن در ارتباط با رسول خدا (ص)

واژه موردنظر در ارتباط با آن حضرت هشت مورد (از ۱۷ مورد قبل) به کار رفته که هرکدام به تفصیل بررسی می‌شود. الف) «أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهِدَاهُمْ أَقْتَدِهِ قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرًا لِلْعَالَمِينَ» (انعام: ۹۰؛ ترجمه: آنان [که در آیات گذشته به‌عنوان پیامبران از ایشان یاد شد] کسانی هستند که خدا هدایتشان کرد، پس به هدایت آنان اقتدا کن، [و به قوم خود] بگو: در برابر رسالتم پاداشی از شما نمی‌خواهم. این [قرآن] جز تذکر و

پندی برای جهانیان نیست). در این آیه، خداوند علاوه بر اینکه پیامبران بزرگ را یک سرمشق عالی هدایت برای پیامبر اسلام (ص) معرفی می‌کند که به هدایت آنها اقتدا کند، به ایشان امر می‌نماید که با تبعیت از سنت همیشگی پیامبران و اقتدا به آنها به مردم بگویند که من هیچ‌گونه دستمزدی در برابر رسالت خود، که رساندن ودیعه الهی است، از شما تقاضا نمی‌کنم. از قسمت پایانی آیه، استفاده می‌شود که رسالت و هدایت پیامبر (ص) جنبه خصوصی و اختصاصی ندارد که بتوان برای آن دستمزد قائل شد، بلکه یک نعمت همگانی و آئین اسلام یک آئین جهانی است. بر این اساس، خطاب آیه برون‌دینی و تمام انسان‌ها و همه زمان‌ها را شامل می‌شود و پیامبر اسلام را همانند بقیه پیامبران از درخواست مزد در برابر رسالت خود نهی می‌نماید.

ب) «وَمَا تَسْأَلُهُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ» (یوسف: ۱۰۴؛ ترجمه: هیچ پاداشی از آنان نمی‌خواهی). در آیه ۱۰۳ خدا اشاره به حرص شدید پیامبر (ص) نسبت به ایمان آوردن مردم کرده است و با اشاره به اینکه آنها هیچ‌گونه عذر و بهانه‌ای برای عدم پذیرش دعوت ایشان نداشته‌اند بیان می‌دارد که چون قابلیت زمینه‌ها را از دست داده‌اند اکثرشان ایمان نخواهند آورد. در آیه مدنظر به این مطلب می‌پردازد که مخالفت آنها با پیامبر اسلام به دلیل عوامل مالی نیست، چون در برابر ایمانشان و یا در برابر این قرآن که نازل شده و پیامبر (ص) برایشان تلاوت می‌کند اجر و مزدی طلب نکرده است تا بگوییم ضرر مالی ایشان را از ایمان آوردن جلوگیری می‌کند. بر اساس این آیه، درخواست مزد و اجر مالی از مردم می‌تواند راه بهانه‌ای برای عدم پذیرش دین از سوی برخی افراد باشد و عدم درخواست آن حقانیت راه را به اثبات برساند.

ج) «قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِلَّا مَنْ شَاءَ أَنْ يَتَّخِذَ إِلَىٰ رَبِّهِ سَبِيلًا» (فرقان: ۵۷؛ ترجمه: بگو من از شما پاداشی نمی‌خواهم، جز اینکه هرکه بخواهد راهی به سوی پروردگارش بگیرد). خطاب در آیه ۵۶ به معاندان پروردگار و پافشاران بر پرستش بت‌ها است و وظیفه پیامبر (ص) را نسبت به آنها، که تیشیر و انذار است، بیان می‌دارد. سپس در آیه بعد به پیامبر (ص) امر می‌فرماید که به آنها بگویند در برابر این قرآن و تبلیغ رسالت هیچ‌گونه پاداشی مطالبه نمی‌کنم. بعد اضافه می‌کند: تنها اجری که من می‌خواهم این است که مردم بخواهند راهی به سوی پروردگارشان برگزینند. جمله اتخاذ سبیل به سوی خدا و پذیرفتن دعوت پیامبر خودش پاداش و شکرانه خودش معرفی شده و در این تعبیر به منتهی درجه بی‌نیازی آن جناب از اجر مالی و یا مقام ایشان اشاره شده و می‌فهماند که آن بزرگوار از

ایشان غیر از پذیرفتن دعوتش و پیروی از حق چیز دیگری نمی خواهد، نه مال و نه جاه و مقام و نه هیچ پاداش دیگر؛ پس از این بابت آسوده باشند و آن گرامی را در خیرخواهی هایش متهم نکنند. و معلق کردن اتخاذ سبیل به مشیت خود آنان کمال آزادی آنان را می‌رساند که آن حضرت بیش از تبشیر و انذار وظیفه‌ای ندارد، بلکه امر آنان با خود خدا است (طباطبایی، ۱۴۰۲ ق، ج ۱۵، ص ۲۳۱). بنابراین، آنچه در این آیات مربوط به پیامبر (ص) است رساندن رسالت است بدون هیچ طمع و تحمیل و اکراه و با انتقامی از مخالفان. و اما افزون بر تبلیغ رسالت هرچه باشد راجع به خدا می‌شود و رسول خدا (ص) باید آن را به خدا ارجاع دهد و بر او توکل کند. پس این آیه افزون بر قطع بهانه‌های مشرکان روشن می‌کند که پذیرش دعوت الهی بسیار آسان است و برای همه کس بدون هیچ زحمت و هزینه‌ای امکان‌پذیر است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۱۵، ص ۱۳۴) تا خیال مردم را بابت بدهکاری مزد آسوده کند و به کلی طمع ایشان را قطع کند و مزد رسالت را منحصر در پذیرفتن دعوت سازد (طباطبایی، ۱۴۰۲ ق، ج ۱۵، ص ۲۳۱).

د) «قُلْ مَا سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ فَهُوَ لَكُمْ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ» (سبأ: ۴۷؛ ترجمه: بگو: هرگونه پاداشی که از شما خواستم آن پاداش برای خودتان؛ پاداش من فقط بر عهده خداست). خطاب در این آیه به مشرکان مکه و سخن از عدم مطالبه اجر در برابر رسالت و بستن راه عذر بر آنها است. تفاوت این آیه با سایر آیات در عبارت «فَهُوَ لَكُمْ» است که دو تفسیر در مورد آن وجود دارد. یکی تعبیر کنایی است، به این معنا که «هرچه از شما خواسته‌ام مال خودتان» کنایه است از اینکه چیزی از شما نخواستهم و منظور از این تعبیر دلخوش ساختن ایشان است تا دیگر او را متهم به این نکنند که دعوت خود را بهانه کرده برای رسیدن به مال و یا ریاست و جمله «إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ» تتمیم کلام برای نپذیرفتن توقع داشتن و رد ایراد کار کردن بدون هدف پیامبر است و می‌فهماند که رسالت پیامبر بدون هدف و بدون مزد نیست، بلکه کار و مزد او بر خدا است، محرک الهی و معنوی او را به این کار واداشته است (طباطبایی، ۱۴۰۲ ق، ج ۱۶، ص ۸۹). دوم با اشاره به شأن نزول بیان می‌دارند وقتی آیه «قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى» نازل شد، پیامبر (ص) به مشرکان مکه فرمود خویشاوندان مرا ناراحت نکنید، آنها نیز این پیشنهاد را پذیرفتند، اما با بدگویی پیامبر از بت‌های آنان ایشان را متهم به عدم انصاف کردند که با بدگویی از خدایان ما ما را آزار می‌دهد. در اینجا آیه «قُلْ مَا سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ فَهُوَ لَكُمْ» (آیه مورد بحث) نازل شد و

به آنها گفت آنچه من در این باره از شما خواستم به نفع خود شما بود؛ حال می‌خواهید آنها را آزار بکنید یا نکنید و خدا را بر این امر شاهد گرفت (حقی برسوی، ۱۱۳۷ ق، ج ۷، ص ۳۰۸).

ه) «قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ وَ مَا أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ» (ص: ۸۶؛ ترجمه: بگو من برای ابلاغ دین هیچ پاداشی از شما نمی‌خواهم و از کسانی که چیزی را از نزد خود می‌سازند نیستم). در این آیه، همانند آیات گذشته، مورد خطاب مشرکان هستند و سخن در مورد پایان دادن به بهانه‌های آنان است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۱۹۰، ص ۳۵۱). همچنین آیه رد تهمت است که مشرکان در ابتدای آیه به پیامبر زدند و گفتند بروید و بر پرستش معبودانتان ایستادگی کنید که [از دعوتش به سوی معبود یگانه] این [ریاست و آقایی بر ما مردم] اراده شده است. آیه در مقام نفی اجر دنیوی و بری ساختن حضرت از تصنع و خودآرایی است و با عبارت «إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ» در آیه بعد آن را ذکر جهانی معرفی می‌نماید تا طلب مزد در برابر آن را منتفی اعلام دارد (طباطبایی، ۱۴۰۲ ق، ج ۱۷، ص ۲۲۸). جمله پایانی «وَ مَا أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ» یعنی مقرون بودن سخنان پیامبر (ص) به دلیل منطق و عدم تکلف در آن حکایت از وضوح ادعای پیامبر (ص) در عدم درخواست مزد دارد.

و) «ذَلِكَ الَّذِي يُبَشِّرُ اللَّهَ عِبَادَهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ وَمَنْ يَقْتَرِفْ حَسَنَةً نَّزِدْ لَهُ فِيهَا حُسْنًا» (شوری: ۲۳؛ ترجمه: این است چیزی که خداوند آن را به بندگانش که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده‌اند مژده می‌دهد. بگو از شما هیچ پاداشی جز مودت نزدیکان را نمی‌خواهم و هرکس کار نیکی کند بر نیکی اش می‌افزایم). مخاطب آیه مؤمنان صالح هستند و برخلاف آیات قبل، اجر برای رسول خدا (ص) معین شده است و آن مودت نسبت به اقربای آن حضرت است، هرچند از مضامین سایر آیات این باب استنباط می‌شود این مودت امری است که به استجاب دعوت باز می‌گردد. چیزی که هست باید به طور ادعای مودت به ذی القربی را از مصادیق اجر دانست. در اینجا نیز صحبت از اجر مالی و مادی نیست.

ز) «أَمْ تَسْأَلُهُمْ أَجْرًا فَهُمْ مِنْ مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَ» (طور: ۴۰؛ ترجمه: یا از آنان پاداشی می‌خواهی که از خسارت آن سنگین بارند؟). سیاق آیات ۳۰ تا ۴۳ سوره طور استدلال در برابر منکران قرآن و نبوت پیامبر (ص) و قدرت پروردگار است تا راه بهانه‌جویی آنها بسته شود. در آیه ۴۰، خدا به یکی از این استدلال‌ها اشاره می‌نماید. معنای آیه این است که نه، بلکه می‌پرسیم نکند تو از ایشان دستمزدی در مقابل تبلیغ رسالت مطالبه کرده‌ای، و ایشان برای

تحمل این خسارتی که بدون جرم باید بردازند به زحمت افتاده‌اند؟ این عبارت، هم بی نظری آنها را ثابت می‌نماید و هم بهانه‌ای برای بهانه‌جویان باقی نمی‌گذارد (طباطبایی، ۱۴۰۲ ق، ج ۱۹، ص ۲۱).

ح) عین آیه ۴۰ سوره طور (آیه بالا) در سوره قلم آیه ۴۶ تکرار شده است.

از این ۸ مورد یک مورد خطاب عام و به همه مردم است که پیامبر اسلام در هدایت و عدم دریافت مزد در قبال رسالت مثل بقیه پیامبران است و از امت خود مزد و اجر مادی مطالبه نکرده است. در ۵ آیه، خطاب به مشرکان است که دو مورد آن برای اتمام حجت و بستن راه بهانه‌جویی بر آنها در عدم پذیرش حق و سه مورد بستن راه تهمت به پیامبر (ص) است که او به دنبال کسب مال و مقام و مسئولیت است. یک مورد نیز از آیات مدنی و مورد خطاب مؤمنان است که اجر را ادعایی و مصداق آن را مودت قریبی قرار داده است. با این تفصیل اختصاص سهمی از خمس برای خاندان پیامبر (ص) با آیات فوق ناسازگار است و راه بهانه را برای دشمنان اسلام و افراد بهانه‌جو باز خواهد کرد.

۴. ارزیابی استدلال عدم پذیرش مبنای تعیین سادات

ادعای مذکور با برخی روایات اهل بیت (ع)، برگرفته از آیات قرآن کریم، تطابق دارد. در زمان حکومت بنی عباس، ایشان سعی زیادی کردند خود را تنها وارثان حقیقی رسول خدا (ص) نشان دهند و در این راستا دست به تبلیغاتی زدند تا ائمه (ع) را، که فرزندان حضرت زهرا (س) هستند، از جرگه نسبت فرزندی به پیامبر خارج کنند. هارون الرشید، یکی از خلفای عباسی، خطاب به امام کاظم (ع) گفت که چرا شما خود را به علی، که پدر شما است، منسوب نمی‌دارید و خود را به پیامبر، که جد شما است، منتسب می‌کنید؟ این کنایه است از اینکه نسب از پدر منتقل می‌گردد و نه از مادر. امام در پاسخ هارون فرمود به درستی که خداوند عیسی مسیح را به واسطه مادرش مریم، که دوشیزه بود، و شوهری ندیده و دست هیچ بشری به دامانش نرسیده بود به ابراهیم (ع) منسوب داشته، آنجا که فرمود: «وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِ دَاوُدَ وَ سُلَيْمَانَ وَ أَيُّوبَ وَ يُوسُفَ وَ مُوسَى وَ هَارُونَ وَ كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ وَ زَكَرِيَّا وَ يَحْيَى وَ عِيسَى وَ إِلْيَاسَ كُلٌّ مِنَ الصَّالِحِينَ» (انعام: ۸۴-۸۵)؛ پس تنها به واسطه مادرش او را به ابراهیم (ع) منسوب داشت، همچنان که داود و سلیمان و ایوب و موسی و هارون را به واسطه پدران و مادران آنها به خلیل خود ابراهیم منتسب کرد (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴ ق، ص ۴۰۴).

۵. ارزیابی ادعای ضعف روایات «الصدقة من اوساخ ایدی الناس»

صادقی تهرانی (۱۳۸۸) احادیث مبنی بر اینکه زکات چرک دست مردم است و سادات به دلیل کرامت از آن منع شده و در عوض آن از خمس برخوردار شده‌اند را بسیار ضعیف دانسته و خود این روایات ضعیف را مصداق اوساخ برشمرده است. همچنین حرمت صدقه اختصاص به اهل بیت (ع) دارد نه سادات (ج ۱۲، ص ۲۳۲).

همان‌گونه که در بررسی این احادیث در ارزیابی مبانی طباطبایی گذشت، روایات مذکور دارای ضعف سندی و محتوایی است و ساخته و پرداخته جاعلان بنی عباس برای چپاول خمس غنایم در فتوحات بوده است؛ لذا ادعای صادقی تهرانی در جعل روایات مذکور نسبت به طباطبایی از قوت بیشتری برخوردار است. با توجه به مطالب مذکور در ارزیابی دلایل صادقی تهرانی، ادعای ایشان در استغراق بودن الف و لام بر سر واژگان یتیمان و ... در آیه ۴۱ سوره انفال و عدم اختصاص آن به نیازمندان سادات صحیح به نظر می‌رسد.

نقاط اشتراک و افتراق دو مفسر

نقاط اشتراک

هر دو مفسر مراد از «ذی القربی» را امامان معصوم (ع) می‌دانند، که علاوه بر سهم ذی القربی دو سهم خدا و رسول را نیز جهت نشر دین در اختیار دارند.

نقاط افتراق

طباطبایی منظور از سه سهم دوم ذکرشده در آیه (فقیران، یتیمان و درراه‌ماندگان) را سادات می‌داند و منظور او از سادات نیز کسانی هستند که از طرف پدر به هاشم، جد رسول خدا (ص)، نسب برند. او با استناد به روایات «الصدقة من اوساخ ایدی الناس» جایگزینی خمس به جای زکات برای سادات را به دلیل حفظ کرامت ایشان می‌داند. در طرف مقابل، صادقی تهرانی با تضعیف روایات اوساخ اختصاص خمس به سادات را نادرست دانسته و منظور از سه سهم دوم آیه را عموم فقیران، یتیمان و درراه‌ماندگان دانسته است. و از طرف دیگر، حرمت زکات بر سادات را نیز نادرست دانسته و آن را برای عموم فقیران و ... اعم از سادات و غیرسادات، برمی‌شمارد.

دیدگاه مختار

بررسی استدلال‌های تفسیری دو مفسر شیعه، طباطبایی و صادقی تهرانی، نشان‌دهنده آن است که دیدگاه صادقی تهرانی از جهات زیر بر دیدگاه طباطبایی ترجیح دارد:

۱. ضعف احادیث مورد استناد طباطبایی در اختصاص خمس به سادات

استدلال اصلی طباطبایی در اختصاص خمس به سادات مبتنی بر اوساخ بودن زکات و جایگزینی خمس برای حفظ کرامت سادات است. با این حال، همان‌گونه که بیان شد، روایات مورد استناد از جهت سند و محتوا هر دو با اشکال مواجه است؛ و در موضوع مذکور، تنها روایاتی صحیح است که در آن جایگزینی خمس به جای زکات تنها به اهل بیت (ع) اختصاص یافته و شامل سایر بنی هاشم نمی‌شود. این امر نشان‌دهنده آن است که علت این جایگزینی نه اوساخ بودن زکات و نه صرف خویشاوندی با پیامبر (ص)، بلکه شأن خاصی است که به اهل بیت (ع) برای نشر دین اختصاص یافته است. اهل بیت (ع)، به‌عنوان جانشینان پیامبر (ص) و معصوم، مسئولیت هدایت بشر را بر عهده دارند و نیازمند منابع اقتصادی مستقل هستند تا بتوانند این رسالت را به‌طور مؤثر انجام دهند. از آنجاکه زکات عمده‌تاً به فقرا اختصاص می‌یابد و پرداخت آن با نوعی ترحم همراه است، خداوند با جایگزینی خمس به جای زکات، که حقی برای خدا، رسول و اهل بیت (ع) است، مانع از قرار گرفتن اهل بیت (ع) در موضع ذلت و نیاز به ترحم دیگران شده است.

۲. ضعف استدلال طباطبایی در استناد به آیه ۵ سوره احزاب

استدلال طباطبایی در اثبات اینکه نسب تنها از طریق پدر منتقل می‌شود بر پایه آیه ۵ سوره احزاب از نظر استحکام دچار ضعف است، زیرا موضوع آیه انتساب فرزندخوانده به پدر خونی است و نه پدر اعتباری؛ لذا آیه نفیاً و اثباتاً ارتباطی با اثبات نسب از طریق پدر ندارد. درمقابل، استدلال صادقی تهرانی (با توجه به استناد امام کاظم (ع) به آیات ۸۴ و ۸۵ سوره انعام برای اثبات اینکه نسب از طریق مادر نیز منتقل می‌گردد) از قوت بیشتری برخوردار است.

۳. نفی اجر مادی از رسالت

بررسی آیات مربوط به اجر رسولان، به‌ویژه رسول خدا (ص)، نشان‌دهنده آن است که هیچ اجر مادی برای ایشان در نظر گرفته نشده است. اختصاص سهمی از خمس به خاندان پیامبر (ص) با این آیات ناسازگار است، چراکه این امر نوعی اجر مادی برای خاندان پیامبر محسوب می‌شود و این مطلب با ادعای صادقی تهرانی تطابق دارد.

۴. تفاوت چشمگیر درآمد حاصل از خمس نسبت به زکات

مقایسه موارد تعلق خمس با موارد تعلق زکات نشان‌دهنده آن است که درآمد حاصل از خمس به مراتب بیشتر از زکات است. باین حال، اگر مطابق دیدگاه مشهور، درآمد حاصل از خمس تنها به نیازمندان سادات اختصاص یابد (با توجه به تعداد کم نیازمندان سادات در مقایسه با نیازمندان غیرسادات)، این امر نوعی تبعیض محسوب می‌شود. به عبارت دیگر، اختصاص حداقل منابع (زکات) به حداکثر نیازمندان (غیرسادات) و اختصاص حداکثر منابع (خمس) به حداقل نیازمندان (سادات) با عدالت خداوند سازگاری ندارد؛ لذا به نظر می‌رسد استدلال صادقی تهرانی از استواری بیشتری نسبت به دیدگاه مشهور برخوردار باشد.

نتیجه‌گیری

بررسی تطبیقی نظرات تفسیری طباطبایی و صادقی تهرانی درباره موارد مصرف خمس در آیه ۴۱ سوره انفال حکایت از اشتراک و افتراق‌های زیادی دارد. هر دو مفسر مراد از ذی‌القربی را امامان معصوم (ع) می‌دانند که علاوه بر سهم ذی‌القربی، دو سهم خدا و رسول را نیز برای نشر دین در اختیار دارند. نقطه افتراق ایشان در مراد از سه سهم دیگر (یتیمان، مساکین و درراه‌ماندگان) است. طباطبایی، با استناد به آیه ۵ سوره احزاب و روایاتی که زکات را چرک دستان مردم می‌داند، قائل به اختصاص سه سهم مذکور به کسانی است که از طرف پدر به هاشم جد پیامبر (ص) نسب می‌برند. در طرف مقابل، صادقی تهرانی با استناد به آیات قرآن، روایات و سیره اهل بیت و همچنین تمرکز بر بحث عدالت، اختصاص سه سهم پیش‌گفته به سادات را نوعی تبعیض قلمداد کرده و اختصاص ذکرشده را نمی‌پذیرد. ارزیابی نظرات تفسیری و ادله هر دو مفسر حکایت از آن دارد که ادله طباطبایی با اشکال‌هایی روبروست و در طرف مقابل، ادله صادقی تهرانی از استواری بیشتری برخوردار است. طبق نظر صادقی تهرانی، در زمان تشکیل حکومت اسلامی، سه سهم اول در اختیار حاکم اسلامی جامع شرایط قرار می‌گیرد و سه سهم بعدی به عموم یتیمان، مساکین و درراه‌ماندگان تعلق دارد و هیچ ممنوعیتی برای استفاده یتیمان، مساکین و درراه‌ماندگان سادات (کسانی که نسب به پیامبر برسد چه از طریق مادر و چه از طریق پدر) از زکات نیست و در برخورداری از خمس نیز با دیگران برابرند.

تعارض منافع

نویسندگان مقاله هیچ‌گونه تعارض منافی گزارش نکرده‌اند.

منابع

- قرآن کریم (حسین انصاریان، مترجم). (۱۳۸۳). اسوه.
- ابن جوزی. عبدالرحمن بن علی. (۱۴۰۷ ق). نزهة الاعین النواظر فی علم الوجوه و النظائر. مؤسسة الرسالة.
- ابن شعبه حرانی، حسن بن علی. (۱۴۰۴ ق). تحف العقول عن آل الرسول. جامعه مدرسين قم.
- ابن فارس، احمد بن فارس. (۱۳۹۹ ق). مقایس اللغة. دار الفکر.
- ابوداود، سلیمان بن اشعث. (بی تا). سنن. المكتبة العصرية.
- ایروانی، جواد. (۱۴۰۱). پاسخ به شبهه بی عدالتی در احکام خمس. آموزه‌های فقه عبادی، ۳(۴)، ۷-۳۴.
- <https://doi.org/10.30513/jwd.2023.5260.1152>
- پاکتچی، احمد. (۱۳۷۳). اجاره. در سید کاظم موسوی بجنوردی (سرپرستار)، دایرة المعارف بزرگ اسلامی (ج ۶، صص ۳۲۶-۳۲۹). مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی.
- حر عاملی، محمد بن حسن. (۱۴۰۹ ق). تفصیل وسائل الشیعة إلى تحصیل مسائل الشریعة. مؤسسة آل البيت علیهم السلام.
- حقی برسوی، اسماعیل بن مصطفی. (۱۱۳۷ ق). تفسیر روح البیان. در الفکر.
- حیری، اسماعیل ابن احمد. (۱۴۲۲ ق). وجوه القرآن. بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.
- خلیل بن احمد. (۱۴۱۲ ق). العین. انتشارات هجرت.
- خمینی، سید روح‌الله. (بی تا). تحریر الوسیلة. مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- دامغانی، حسین بن محمد. (۱۹۷۰ م). اصلاح الوجوه و النظائر فی القرآن الکریم. دار العلم للملایین.
- زمخشری، محمود بن عمر. (۱۴۰۷ ق). الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل. دار الكتاب العربی.
- سید رضی، محمد بن حسین. (۱۴۲۲ ق). المجازات النبویة. دارالحديث.
- سیستانی، سید علی. (۱۴۱۴ ق). الرافد فی العلم الاصول (محاضرات السيد علی السیستانی) (عدنان قطیفی، تقریرکننده). کتابخانه آیت اله سیستانی.

شریفی، عباس؛ شاه سنائی، محمدرضا؛ اسماعیلی زاده، عباس. (۱۴۰۳). بررسی سندی و دلالتی روایات «الصَّدَقَةُ مِنْ أَوْسَاخِ أَيْدِي النَّاسِ». مطالعات فهم حدیث، ۱۰(۲)، ۸۹-۱۰۸.

<https://doi.org/10.30479/mfh.2024.19531.2319>

صادقی تهرانی، محمد. (۱۳۸۸) ترجمان فرقان: تفسیر مختصر قرآن کریم. شکرانه.

صادقی تهرانی، محمد. (۱۴۰۶ ق). الفرقان فی تفسیر القرآن بالقرآن و السنة. فرهنگ اسلامی.

طباطبایی یزدی، سید محمد کاظم. (۱۴۲۰ ق). عروة الوثقی. نشر اسلامی.

طباطبایی، سید محمد حسین. (۱۴۱۷ ق). المیزان فی تفسیر القرآن. جامعه مدرسین.

طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۷۲). مجمع البیان فی تفسیر القرآن. انتشارات ناصر خسرو.

طوسی، محمد بن حسن. (۱۴۰۲ ق). فهرست کتب شیعه. کتابخانه محقق طباطبایی.

طوسی، محمد بن حسن. (۱۴۰۷ ق). تهذیب الأحکام. دار الکتب الإسلامية.

طیب حسینی، سید محمود؛ شیرزاد، محمد حسین؛ و شیرزاد، محمد حسن. (۱۴۰۰). وجوه معنایی اجر در قرآن

کریم با تکیه بر معناشناسی تاریخی. مجله مطالعات قرآنی و فرهنگ اسلامی، ۳(۱۹)، صص ۲۹-۵۸.

<https://doi.org/10.22034/isqs.2021.37333.1793>

علی بن موسی. (۱۴۰۶ ق). صحیفة الإمام الرضا (محمد مهدی مجتهد، محقق). کنگره جهانی حضرت رضا.

عیاشی، محمد بن مسعود. (۱۳۸۰ ق). تفسیر عیاشی. مکتبة العلمية الاسلامية.

فخر رازی، محمد بن عمر. (۱۴۲۰ ق). تفسیر کبیر. دار احیاء التراث العربی.

فراء، یحیی بن زیاد. (بی تا). معانی القرآن. دار المصرية.

فیض کاشانی، محمد بن شاه مرتضی. (۱۴۰۹ ق). الوافی. کتابخانه عمومی امیرالمومنین (ع).

کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷ ق). الکافی. دار الکتب الإسلامية.

محمدی نبی کندی، باب اله؛ و امید، کاظم. (۱۴۰۲). بررسی تفسیری آیه خمس با محوریت تحلیل

مناظره امام رضا (ع) (برتری عترت بر امت). تفسیر پژوهی، ۱۰(۲۰)، ۳۷۷-۴۰۶.

<https://doi.org/10.22049/quran.2024.28885.1420>

مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۷۱). تفسیر نمونه. دار الکتب الإسلامية.

نام، محمدحسن؛ و نواب، سید محمد. (۱۴۰۱). بررسی و نقد دیدگاه قفاری درباره خمس. مطالعات تطبیقی

مذاهب فقهی، ۲(۴)، ۱۰۸-۱۲۶. <https://doi.org/10.22034/fiqh.2023.330404.1066>

نجاشی، احمد بن علی. (۱۳۶۵). رجال نجاشی. جامعه مدرسین.

نمازی شاهرودی، علی. (۱۴۰۵ ق). مستدرکات علم رجال الحدیث، فرزند مؤلف.

References

- Holy Quran*. (H. Ansariyan, Trans.). (2004). Osveh.
- Abu Dawud, S. (n.d.). *Sunan*. Al-Maktabat al-Asriyyah. [In Arabic].
- Ahmad, K. (1990). *Al-'Ayn*. Hejrat Publications. [In Arabic].
- Al-Radi, M. (2001). *Al-Majazat al-nabawiyah*. Dar al-Hadith. [In Arabic].
- Ayyashi, M. (1960). *Tafsir 'Ayyashi*. Maktabat al-Ilmiyyah al-Islamiyyah. [In Arabic].
- Damghani, H. (1970). *Islah al-wujuh wa al-naza'ir fi al-Qur'an al-karim*. Dar al-Ilm lil-Malayin. [In Arabic].
- Fakhr Razi, M. (1999). *Tafsir al-kabir*. Dar Ihya al-Turath al-Arabi. [In Arabic].
- Farra, Y. (n.d.). *Ma'ani al-Qur'an*. Dar al-Misriyyah. [In Arabic].
- Fayz Kashani, M. (1988). *Al-Wafi*. Kitabkhane-yi Umumi-yi Amir al-Muminin (AS).
- Haqqi Brusawi, I. (1725). *Tafsir ruh al-bayan*. Dar al-Fikr. [In Arabic].
- Hayri, I. (2001). *Wujuh al-Qur'an*. Bunyad-i Pazhouhesh-hayi Islami-yi Astan Quds Razavi. [In Arabic].
- Hurr Ameli, M. (1988). *Tafsil wasa'il al-Shi'a ila tahsil masa'il al-shari'ah*. Muassasat Aal al-Bayt alayhim al-salam. [In Arabic].
- Ibn Faris, A. (1978). *Maqayis al-lughah*. Dar al-Fikr. [In Arabic].
- Ibn Jowzi, A. R. (1986). *Nuzhat al-a'yun al-nawazir fi 'ilm al-wujuh wa al-naza'ir*. Muassasat al-Risalah. [In Arabic].
- Ibn Shaba Harrani, H. (1983). *Tuhaf al-'uqul 'an Aal al-Rasul*. Jamiat Modarresin Qom. [In Arabic].

- Iravani, J. (2022). Response to the false and specious argument of injustice of khums rulings. *Jurisprudence of Worship Doctrines*, 3(4), 7-34. <https://doi.org/10.30513/jwd.2023.5260.1152>. [In Persian].
- Khomeini, R. (n.d.). *Tahrir al-Wasilah*. Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works. [In Arabic].
- Kulayni, M. (1987). *Al-Kafi*. Dar al-Kutub al-Islamiyyah. [In Arabic].
- Makarem Shirazi, N. (1992). *Tafsir namoonah*. Dar al-Kutub al-Islamiyyah. [In Persian].
- Mohamadi, B. and Omid, K. (2024). An interpretive study of the verse of khums with a focus on analyzing the debate of Imam Reza (AS) (The superiority of the Ahl al-Bayt over the ummah). *Biannual Journal of research in the interpretation of Quran*, 10(20), 377-406. <https://doi.org/10.22049/quran.2024.28885.1420>. [In Persian].
- Musa, A. (Imam Reda AS). (1985). *Sahifat al-Imam al-Reda*. (M. M. Najaf, Ed.). Kongre-yi Jahani-yi Hazrat-i Reda. [In Arabic].
- Nadem, M. H., Nawab, S. M. (2020). Barrasi va naqd-i didgah-i Qaffari darbare-yi khums. *Mutaliat-i Tatbiqi-yi Mazahib-i Fiqhi*, 2(4), 108-126. <https://doi.org/10.22034/FIQH.2023.330404.1066>. [In Persian].
- Najjashi, A. (1986). *Rijal al-Najashi*. Jamiah Modarresin. [In Arabic].
- Namazi Shahroudi, A. (1984). *Mustadrakat 'ilm rijal al-hadith*. Farzand-i Muallif. [In Arabic].
- Paketchi, A. (1994). Ijareh. In K. Musavi Bujnurd (Ed.), *The great Islamic encyclopedia* (vol. 6, pp. 326-329). The Center for the Great Islamic Encyclopedia. [In Persian].
- Sadeqi Tehrani, M. (1986). *Al-Furqan fi tafsir al-Qur'an bi-l-Qur'an wa al-sunnah*. Farhang-i Islami. [In Arabic].
- Sadeqi Tehrani, M. (2009). *Tarjuman-i furqan: Tafsir-i mukhtasar-i Qur'an-i karim*. Shukraneh. [In Persian].

- Sharifi, A., Shah Sanaiee, M., & Esmaili Zadeh, A. (2024). Documentary investigation and brokering of the narrations “zakat is the dirt on people’s hands.” *Studies on Understanding Hadith*, 10(2), 89-108. <https://doi.org/10.30479/mfh.2024.19531.2319>. [In Persian].
- Sistani, A. (1993). *Al-Rafid fi ‘ilm al-usul (Muhadarat al-Sayyid Ali al-Sistani)*. (A Qatifi, Ed.). Kitabkhane-yi Ayatollah Sistani. [In Arabic].
- Tabarsi, F. (1993). *Majma’ al-bayan fi tafsir al-Qur’an*. Nasir Khosro Publications. [In Arabic].
- Tabatabai Yazdi, M. K. (1999). *‘Urwat al-wuthqa*. Nashr-i Islami. [In Arabic].
- Tabatabaii, M. H. (1996). *Al-Mizan fi tafsir al-Qur’an*. Jamiat al-Modarresin. [In Arabic].
- Tayyebhoseini, S. M., Shirzad, M. H., & Shirzad, M. H. (2021). The polysemy of “adjr” in the Holy Qur’an based upon historical semantics. *Islamic Studies and Culture*, 5(3), 29-55. <https://doi.org/10.22034/isqs.2021.37333.1793>. [In Persian].
- Tusi, M. (1981). *Fehrist Kutub al-Shi’a*. Kitabkhane-yi Muhaqqiq Tabatabaii. [In Arabic].
- Tusi, M. (1986). *Tahdhib al-ahkam*. Dar al-Kutub al-Islamiyyah. [In Arabic].
- Zamakhshari, M. (1986). *Al-Kashshaf ‘an haqa’iq ghawamid al-tanzil*. Dar al-Kitab al-Arabi. [In Arabic].